

Čítanie pod povrchom textu a čítanie významov

ANNA ZELENKOVÁ, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Venované Petrovi Libovi k jubileu

„(...) nevstupujem do konfrontácie, ale do uvažovania a porovnávania. Nepišem z pozície ‚slobody slova‘, ale z pozície úcty k textom a názorom autorov a ich dobových adresátov.“¹ V tomto citáte sa odráža jeden z hlavných cieľov súčasného literárnovedného uvažovania Petra Libu, ktorý vidíme najmä v jeho zatiaľ poslednej monografii *Prieniky do literatúry a kultúry* (Nitra, 2009). Práve v nej sa autor zamyslel nad súčasnou literatúrou a pustil sa do dialógu nielen s vybranými autormi, ale najmä s dnešným stavom kultúry a literatúry a snažil sa „otvoriť jej čítanie súčasnému kultúrnemu čitateľovi“, v ktorom mu ide o „čítanie v súvislostiach a čítanie pod povrchom textu“.² Aj z tohto dôvodu sa každý text P. Libu stretáva v slovenskom literárnovednom kontexte s určitým očakávaním, odrážajúcim literárnohistorický osobnostný vklad a silný interpretačný zážitok, za ktorým vidieť autorovo neustále hľadanie a kladenie si nových otázok. Nie nadarmo je jedným z ťažiskových vedcov, ktorí stále presadzujú a rozvíjajú tzv. nitriansku komunikačnú a interpretačnú školu s osobitým prístupom k literárnemu dielu. Libu ako literárneho teoretika charakterizuje výrazná interdisciplinárnosť a všestrannosť, ktorá sa u neho formovala už od jeho bibliografických začiatkov v Matici slovenskej a nachádzame u neho spojenie textologickej analýzy a vzťahu k heuristickému výskumu so schopnosťou zovšeobecnenia a logických východísk.

Libove texty z posledných rokov sa pohybujú medzi ergocentrickým a kulturologickým poňatím literárnej vedy a ide v nich najmä o odkrývanie antropologických súvislostí medzi literatúrou a kultúrou – objavuje sa tu nový prvok, t. j. tematicko-metodologické zameranie na duchovný priestor literatúry. Tento posun sa výraznejšie odráža v autorových intelektuálnych úvahách o súčasnej, prelomovej situácii človeka a slovenskej kultúry v dnešnom „chaose bezbrehého postmodernizmu“ a globálneho sveta. Je tu charakteristické prelínanie troch aspektov – literárnoteoretického, komunikačno-semiotického a pedagogického –, ktoré sa odohráva práve v dialógu, do ktorého autor vstupuje až s osobným nasadením a uprednostňuje práve zážitkový prístup pred informatívnym a racionálnym hodnotením. Viditeľné je to najmä v jeho vyjadrení, že iba v „porozumení sa rozohrá zážitkový a obohacujúci proces rozdávania a prijímania básnických hodnôt“,³ a preto vyslovuje otázky, v ktorých sa zamýšľa nad zmenou dnešného rebríčka hodnôt, nad zmenou súčasného vývinu literatúry a nad jej samotným zmyslom. Tieto otázky vedú k návratu k pôvodnému poslaniu písaného slova, a práve to dokáže podľa Libu pomôcť

¹ LIBA, Peter: *Prieniky do literatúry a kultúry*. Nitra : Kulturologická spoločnosť v Nitre v spolupráci s Univerzitou Konštantína Filozofa, 2009, s. 11.

² LIBA, Peter: Stálosť v premenách alebo O kráse domova (Nad výberom básní Mikuláša Kasardu). In: LIBA, Peter: *Prieniky do literatúry a kultúry*. Nitra : Kulturologická spoločnosť v Nitre v spolupráci s Univerzitou Konštantína Filozofa, 2009, s. 47.

³ Tamže, s. 36.

k „otvorenému čítaniu“. Nejde mu o faktografickú prezentáciu, ale najmä o odkrývanie nových, niekedy aj navonok marginálnych a veľakrát nedoceňovaných stránok literárnej historiografie. Autor v súčasnosti napríklad vyzdvihuje otázku kresťanského pohľadu na literatúru, ktorý sa predtým nemohol rozvíjať, ale aj napriek tomu pôsobil pri formovaní slovenskej identity. Preto aj on vychádza z metódy kresťanskej antropológie a najdôležitejšia je pre neho otázka sémantickej nedokončenosti textu, odkrývanie jeho nových, veľakrát nedocenených miest a kresťanský prístup k literatúre, vyzdvihuje návrat k morálke, k antropologickej a výchovnej funkcii textu – a práve tieto atribúty treba podľa neho obhajovať a vysvetľovať.

Podľa Libu ponúka text určitú recepčnú výpoveď, ktorá závisí od štruktúry textu a od čitateľských schopností, ale zároveň pred čitateľmi aj niečo skrýva; literárny historik v minulosti veľakrát „predvádzal svoje ego“, ale súčasný je najmä sprostredkovateľom, vytvárajúcim zo súboru faktov, dejov a procesov obrysy jedinečných, ale zovšeobecňujúcich ľudských „príbehov“. Poslaním literárneho vedca preto nie je iba slovná virtuoza, ktorá priamočiaro dešifruje univerzálnemu príjemcovi autorský zámer a jeho kód, ale najmä pokorné sprostredkovanie sémantických možností textu, ktoré sú „otvorené“, ale zase nie bez hraníc. Táto postmodernistická inšpirácia neznamená, že Liba súhlasí s absolútnym uvoľnením hodnôt, ale pre neho aj naďalej zostáva určujúcim prvkom návrat k morálke a k etickému rozmeru textu. Už v osemdesiatych rokoch napísal v úvode k svojej práci *Čitateľ a literárny proces* (Bratislava, 1987) tieto slová: „nesumarizujeme, nesystematizujeme, naopak otvárame problémy, naznačujeme, glosujeme.“⁴

Viac ako estetické zaradenie ho v súčasnosti zaujíma fungovanie textu v kultúre, schopnosť diela recepčne osloviť čo najširší okruh čitateľov a jeho schopnosť napomáhať literárnemu vývinu. Interpretácia textu tak u tohto autora prechádza do úvah o ľudskej dimenzii kultúry a o ontologickej podstate individuálneho a kolektívneho bytia. „Text nie je ešte literárnym dielom, ním sa stáva v komunikácii.“⁵ Literatúru je podľa Libu treba obhajovať, vysvetľovať, do určitej miery je nutné za ňu „bojovať“ a samotný text môže demonštrovať svoju „umeleckosť“ aj cez zanedbávanú výchovnú funkciu spojenú s aspektom morálky a kresťanstva. Možno aj z týchto dôvodov rozvíja svoje reflexie dialogicky prístupnou formou – ideálny dialóg si podľa neho vyžaduje (aj v politike, aj v duchovnom živote) nevyhnutnosť komunikácie a nevyhnutnosť nielen informovať, ale najmä počúvať a porozumieť. Dialóg je v jeho práci aj výrazom zodpovednosti k človeku, ochrana pred mocou a manipuláciou. Dialóg medzi literatúrou a kultúrou pre neho znamená pochopenie textu v určitých súvislostiach a skúmanie jeho skrytého zmyslu pod povrchom. Pokorne si uvedomuje, že literárny vedec porovnáva a vyberá si z viacerých možností, ale vždy musí opatrne vyjadriť názor autora na pozadí dobovej recepcie. Liba danú hodnotovú konfrontáciu, ktorá je neustálym a vnímavým hľadaním interpretačno-semiotických možností textu, aktualizuje, čo však neznamená neobmedzenú slobodu slova. V eseji *Hodnotový filter kultúry*, ktorá uzatvára monografiu *Prieniky do literatúry a kultúry*, diagnostikuje súčasnú krízu kultúry ako určitý spor medzi estetikou a racionálnosťou, ako spor vedy a viery, a preto kríza civilizácie vystupuje v jeho textoch najmä ako

⁴ LIBA, Peter: Úvodom. In: LIBA, Peter: *Čitateľ a literárny proces*. Bratislava : Tatran, 1987, s. 11.

⁵ Tamže, s. 45.

kríza slova. Podľa neho „podstata krízy kultúry je vždy vyjadrením neusporiadanej slobody a nezriadenej lásky“.⁶

Pri charakteristike vedeckej osobnosti P. Libu musíme skonštatovať, že nie je predstaviteľom tradičnej literárnej vedy. Aj napriek tomu, že sa navonok môže zdať konzervatívny, je jeho metóda moderná a vychádza z interkultúrnych štúdií. V súčasnosti sa interdisciplinárne pohybuje medzi sociológiou, kulturológiou a teológiou a nesústreďuje sa iba na klasickú interpretáciu a zaužívaný rozbor umeleckého diela. Libovi slúžia texty k tomu (ako sme už uviedli), aby ich čítal, porovnával, uvažoval o nich a v súvislosti s tým viedol s nimi „osobný dialóg“. Ako kresťanský intelektuál vychádza z veľkej úcty k samotnému slovu a práve preto je pre neho dôležité hermeneutické vcítenie sa, ponorenie do textu, úsilie o jeho porozumenie – a to je základ Libovho uvažovania, ktoré v rámci metodologickej zásady nitrianskej školy uprednostňuje „sémantiku pred semiotikou, význam pred obraznosťou a jazykovými hrami“.⁷ Literárne dielo je pre neho vždy neuzatvorená, jedinečná výpoveď, ktorú prijímame a recipujeme ako špecifickú duchovnú skutočnosť a cez ktorú obnovujeme „kultúrnu zrelosť, svoju ľudskú osobnosť“.⁸ Diskusie o štrukturalistických koreňoch Libovej metodológie, ktoré sa údajne odrazili v jeho snahe o vedeckú exaktnosť, v pragmatizácii uvažovania a v zostavovaní binárnych opozícií, nie sú z tohto hľadiska dôležité a súhlasíme s tvrdením, že „Liba má sklon teoretizovať a systemizovať len toľko, koľko si to vyžaduje riešenie jeho bádateľského záujmu a pragmatika kultúrnej situácie“.⁹

V Libovom prístupe výrazne vyzdvihujeme to, že úcta k textu u neho súvisí aj s viditeľným rešpektom k historickému materiálu – sám začínal svoju vedeckú dráhu ako pracovník biografického oddelenia Matice slovenskej a v jeho literárnovednej metóde zohráva výraznú úlohu práve aspekt literárnej biografie a antropologický prvok v prístupe k literatúre. Pre neho je významné vidieť za textom aj konkrétnu „tvár“ autora, pochopiť jeho dôvody, prečo vlastne píše, a tým sa odlišuje od štrukturalistickej alebo klasickej interpretačnej metódy. Z toho je zrejmé, že prostredníctvom tradície sa nekomunikuje iba s literárnou minulosťou, ale berie sa do úvahy aj budúcnosť. Dodnes zostáva nedostatočne doceneným momentom v Libovom vedeckom profile jeho výrazný podiel na založení známej edície *Literárny archív* v roku 1964, v ktorej sa publikovali výsledky bádateľskej práce Matice slovenskej, a tým sa dostávali nielen do širšieho výskumného kontextu, ale aj do čitateľského povedomia. Vydávanie archívnych textov prispievalo podľa neho k naplneniu modelu literárnej komunikácie a k časovému a hodnotovému prekonaniu symbolickej „vzdialenosti“ medzi autorom a čitateľom.¹⁰ Práve čitateľské potreby sú určujúcim prvkom v recepcii a percepcii textu a ovplyvňujú aj jeho interpretáciu.

⁶ LIBA, Peter: Hodnotový filter kultúry. In: LIBA, Peter: *Prieniky do literatúry a kultúry*. Nitra : Kulturologická spoločnosť v Nitre v spolupráci s Univerzitou Konštantína Filozofa, 2009, s. 283.

⁷ LIBA, Peter: Osoba – biografía – literárna komunikácia. In: LIBA, Peter: *Prieniky do literatúry a kultúry*. Nitra : Kulturologická spoločnosť v Nitre v spolupráci s Univerzitou Konštantína Filozofa, 2009, s. 194.

⁸ LIBA, Peter: Básnik a dieťa (O nedopovedanom v poézii Milana Rúfusa). In: *Tamže*, s. 35.

⁹ MARČOK, Viliam: Hodnota Libovho objavu populárnej literatúry. In: *Život a dielo Petra Libu*. Nitra : Spolok slovenských spisovateľov – Filozofická fakulta UKF, 2002, s. 49.

¹⁰ LIBA, Peter: Úvodom. In: *Literárny archív 1964. Pramene a dokumenty*. Martin : Matica slovenská, 1964, s. 3 – 5.

Čitateľské potreby zohrávajú dôležitú úlohu aj v Libových názoroch na textológiu a editorskú prax, do ktorej vnáša osobitý rozmer. Nejde mu iba o mechanické stanovenie si redakčných úprav, ktorých cieľom by sa stala filologická kanonizácia textu, ale o postupné odkrývanie estetických hodnôt v procese písania a čitateľskej recepcie a dotvárania. Literárnym dielom sa totiž Liba zaoberá na pozadí spoločenských a kultúrnych konvencií, zaujíma ho celý literárny polysystém, textové aj mimotextové „dianie zmyslu“, pohyb a stálosť textu v autorskom zámere a v čitateľských perspektívach. V prvom ročníku *Literárneho archívu 1964* recenzoval rozsiahly vydaný súbor vzájomných listov J. Vlčka a J. Škultétyho (red. J. Ambruš), ktorý vyzdvihol nielen ako biografický dokument, ale najmä ako „kľúč“ k hlbšiemu pochopeniu veľkých osobností slovenskej kultúry, o ktorých napísal, že ich korešpondencia sa pre svoju recepčnú príťažlivosť „dá čítať ako beletria“.¹¹ V nasledujúcom ročníku *Literárny archív 1965* zhodnotil stav slovenskej textológie a stanovil dodnes všeobecne platné zásady pre vydávanie literárnych textov:¹² pred filologickou dokumentárnosťou a grafickou celistvosťou autentickej podoby textu uprednostnil zásadu publikovať rukopisy v konečnom znení so všetkými pôvodnými opravami a zásahmi ako prirodzený výsledok zložitého komunikačného procesu, ktorý sa prispôsobuje tvorivému intelektu svojho pôvodcu, kontextu celého jeho diela. Liba preto odmieta striktné dodržiavanie princípov nielen tzv. diplomatického vydania, ale aj tzv. popularizačného vydania. Podľa bádateľa „vydávaný text sa má priblížiť dnešnému čitateľovi v takej podobe, aby sa neporušil pôvodný text natoľko, aby ho z prepísaného textu, na základe prepisových zásad, nebolo možno zrekonštruovať“.¹³

Liba nevidí literárne dejiny ako určité abstraktné schémy, ale hľadá za nimi najmä konkrétny ľudský príbeh, ktorý má svoj etický a kulturologický aspekt. Jeho rehabilitácia personálneho (antropologizujúceho) prístupu k minulosti výrazne súvisí s chápaním biografistiky, ktorú považuje za súčasť dialógu s tradíciou a s pamäťou dejín. Vedecká biografistika sa preto musí skúmať najmä ako dejiny mentalít osôb a ľudských spoločenstiev a nielen iba ako faktografické dokumentovanie činov a udalostí v rámci literárnohistorickej metódy.¹⁴ Podľa vlastných Libových slov ide o „antropologickú zakotvenosť ľudskej tvorivosti a túžby po nesmrteľnosti“.¹⁵ Vedeckú a umeleckú biografistiku vymedzuje ako zámernú kultúrnu aktivitu, pretože všetky osoby z minulosti vstupujú do kultúrneho povedomia prostredníctvom textov, ktoré sa prejavujú ako „významy“, „hodnoty“, „symboly“ atď. Netreba ani pripomínať, že Peter Liba sa výrazne podieľal na profilovaní tzv. nitrianskej komunikačno-semiotickej školy. On sám viackrát charakterizoval svoje interpretácie ako „otvorené sondy“ do viacerých oblastí literatúry a kultúry. A práve v jeho teoretických prácach je zrejmé, že aj keď majú jednotlivé texty kanonizovanú štruktúru, aj tak sú neustále pripravené v procese individuálneho čítania a v kolektívnej kultúrnej pamäti k svojim novým významovým dotváraniam. Tým Liba dovršuje svoju premenu

¹¹ LIBA, Peter: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*. In: *Literárny archív 1964. Pramene a dokumenty*. Martin : Matica slovenská, 1964, s. 238.

¹² LIBA, Peter: Zásady pre vydávanie literárnych textov v zborníku *Literárny archív 1965. Pramene a dokumenty*. Martin : Matica slovenská, 1965, s. 201 – 208.

¹³ Tamže, s. 204.

¹⁴ Tamže, s. 183.

¹⁵ Tamže.

z klasického literárneho vedca na kulturológa, ktorý skúma pamäť dejín ako základ konkrétnych kultúrnych tradícií, ktoré nám esteticky sprístupňujú staré, ale čitateľsky živé hodnoty. Podľa V. Šabíka Liba systematicky rozvíja odvetvie kulturológie, ktoré by sme mohli nazvať ako „kultúru spomínania“, chápanú ako možnosť prenosu medzigeneračných väzieb minulosti s budúcnosťou.¹⁶ Sám Liba svoju metódu výstižne charakterizoval autoreflexívnym výrokom: „*Mojím záujmom je vždy otvárať otázky, vstupovať do nich a osvetľovať ich význam pre ďalšie porozumenie.*“¹⁷

Čítanie Libových textov, ktoré otvárajú dvere do duchovnej sféry literatúry,¹⁸ nie je didakticky jednoduché a nie je ani iba jednostrannou poznávacou aktivitou. Ako sám autor povedal o svojich úvahách – cesta k ich pochopeniu vedie cez komparatívne, kritické a vzťahové vnímanie, a preto jeho texty, v dobrom slova zmysle, zostávajú náročnou lektúrou, „kladú odpor“ už ustáleným názorom a najmä pritom vyzývajú k premýšľaniu nad individuálnym a existenciálnym osudom človeka a jeho historického miesta v modernej spoločnosti. Podľa Libových vlastných slov tu nejde o „*konflikt interpretácií sveta a života*“¹⁹ (P. Ricoeur), ale ide o potrebu „*v prievane dejín riešiť krízu súčasného človeka*“.²⁰

¹⁶ ŠABÍK, Vincent: Medzi bibliofiliou a kulturológiou. In: *Život a dielo Petra Libu*. Nitra : Spolok slovenských spisovateľov – Filozofická fakulta UKF, 2002, s. 77 – 89.

¹⁷ LIBA, Peter: *Prieniky do literatúry a kultúry*. Nitra : Kulturológická spoločnosť v Nitre, 2009, s. 12.

¹⁸ VALENTOVÁ, Mária: Peter Liba. In: ČERVENĀK, Andrej: *Život v literatúre. Mój album*. Nitra : Klub F. M. Dostojevského – FF UKF v Nitre – Spolok slovenských spisovateľov, 2010, s. 75.

¹⁹ LIBA, Peter: Pár slov. In: LIBA, Peter: *Kultúra/Literatúra*. Nitra : Kulturológická spoločnosť, 2005, s. 13.

²⁰ Tamže.